

DE ANNALES GANDENSES: AUTEUR EN KRONIEK. ENKELE NIEUWE ELEMENTEN

door

Herman VAN GOETHEM

In een artikel van 1959¹ toonde Prof. H. Van Werveke aan dat men voor de Annales Gandenses niet over de autograaf beschikt, maar slechts over enkele copieën; dit, in tegenstelling tot wat steeds voorheen was beweerd². De kroniek bleek dan ook aan een nieuwe, tekstzuivere uitgave toe te zijn, waarop de historici evenwel thans reeds meer dan twintig jaar wachten. Bovendien werd sinds dan zelfs niets gepubliceerd *over* deze kroniek. Met het feit dat de tekst die ons werd overgeleverd slechts een copie is, ligt voor de historiograaf evenwel toch een braakliggend en vruchtbaar onderzoeksgebied open! Het tweede hoofdstuk van deze bijdrage wil dan ook een eerste bescheiden ontginning van dit terrein zijn. Maar eerst zullen we trachten de complexe vraag naar het auteurschap van de Annales Gandenses zuiver te stellen³.

HOOFDSTUK I DE AUTEUR VAN DE ANNALES GANDENSES

De kroniek is een anoniem werk. Wel weten we dat de schrijver een minderbroeder was, die gedurende een zekere tijd te Gent verbleef in een klooster van zijn orde; immers, in de inleiding op zijn kroniek schrijft hij over zijn werk: *Hoc autem incepti in conventu Fratrum minorum Gandensium, cujus tunc conventus eram (...)* (J. p. 1).

Tot 1913 hebben verscheidene historici getracht de identiteit van de minderbroeder te achterhalen. Want als men de hand kan leggen op archiefstukken waarin data over hem, zijn familie of het milieu waarin hij leefde, dan kunnen sommige gegevens uit de Annales vanuit dit nieuwe perspectief beter en nauwkeuriger geïnterpreteerd en begrepen worden.

In 1847 waagt M. Kervyn de Lettenhove zich als eerste aan de vraag naar het auteurschap, waarvan het antwoord van weinig historisch-kritische zin getuigt, en waarvoor hij trouwens niet méér over heeft dan een voet-

(1) H. Van Werveke, Bijdrage tot een nieuwe uitgave van de Annales Gandenses, in *Dancwerc. Opstellen aangeboden aan Prof. Dr. Tb. Enklaar ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag*, Groningen, 1959, p. 109-115.

(2) F. Funck-Brentano is trouwens de enige die er expliciet over handelt, in *Annales Gandenses*, Funck-Brentano, F. ed., (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire), Paris, 1896, p. VI-XIII.

(3) We gebruikten de volgende tekstuitgave: *Annales Gandenses. Annals of Ghent. Translated from the Latin*. Johnstone, H. ed. (Medieval Classics). London; Edinburgh; Paris; Toronto; New York, 1951. Omdat wij vrij vaak uit de Annales citeerden zijn we afgeweken van de regel dat verwijzingen thuishoren in een voetnoot door gewoon het citaat te laten volgen door de afkorting J. p. ...

noot⁴: in een akte van 1294 was een zekere „Frère Foulkes, de Gand, custode des Frères Mineurs en Flandres” vermeld, en Kervyn de Lettenhove opperde dan maar de vraag of dit niet de auteur van de *Annales* kon zijn. Het is zó onwaarschijnlijk dat Kervyn de Lettenhove dit als wetenschappelijke hypothese zou hebben willen vooropstellen — alle andere, al dan niet gekende minderbroeders uit die periode komen immers dan nog steeds in aanmerking —, dat men gerust kan aannemen dat dit enkel een toevallig gedachtesprongetje was.

In 1911 ontwikkelt de Franciscaan A. Heysse een eerste gefundeerde stelling⁵. Twee hoofdargumenten schragen zijn hypothese:

1° Bij een aandachtige lectuur van de *Annales Gandenses* had hij vastgesteld dat de minderbroeder de lezer op een waterval van exacte gegevens vergast, maar in één geval in gebreke blijft, m.n. waar het Jan Borluut betreft. Inderdaad, van alle belangrijke personen vermeldt hij naam en toenaam, maar, aldus Heysse, waar Borluut dient vermeld gebruikt de minderbroeder vage, algemene termen.

2° Waarom vermeldt de schrijver Jan Borluut nergens? Heysse meent het antwoord te vinden in een grafelijke uitspraak uit 1306. In deze zoenprocedure wordt een vete bijgelegd tussen twee Gentse belangengroepen, van welke laatste Jan Borluut — inmiddels reeds vermoord t.g.v. deze vete — een voorman was. Op het niet naleven van deze uitspraak werd een boete gesteld van 200 pond. Een onderdeel ervan bepaalt nog, aldus Heysse: „Quant à tous les faits qui se sont passés pendant l'occupation de la Flandre par les Français, il est décidé qu'on n'y reviendra plus pour les examiner...”⁶. Heysse besluit dan ook triomfantelijk dat de minderbroeder hoogst waarschijnlijk een verwant van Borluut was, die omwille van de boete angstvallig de genoemde bepaling van het akkoord nakwam door nergens de naam Borluut in de *Annales Gandenses* te vermelden. En uit een obituarium van de Gentse minderbroeders haalt hij een Fulco Borluut, die inderdaad rond 1306 blijkt te hebben geleefd.

Maar N. De Pauw weerlegt in een reactie op dit artikel⁷ het argument van het vonnis uit 1306: de zwijgplicht gold niet voor de Vlaams-Franse oorlog, maar enkel voor zeer bepaalde en in het document opgesomde feiten. In een vrij agressieve reactie rept Heysse met geen woord over deze belangrijke opmerking van De Pauw⁸.

De Pauw trachtte nog de identiteit van de minderbroeder uit obituaria af te leiden, maar moest besluiten dat dit onmogelijk was⁹.

(4) M. Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre*, Bruxelles, 1847, p. 407, noot 8.

(5) A. Heysse, L'auteur Franciscaïn des „Annales Gandenses” (Fr. Foulques Borluut), in *Archivum Franciscanum Historicum*, deel 4 (1911), p. 644-655.

(6) A. Heysse, *op. cit.*, p. 650.

(7) N. De Pauw, Note sur le vrai nom du „Minorite de Gand”, in *B.C.R.H.*, deel 81 (1912), in —8°, p. 361-373.

(8) A. Heysse, L'auteur des „Annales Gandenses”, réponse à l'article de M. De Pauw, in *Archivum Franciscanum Historicum*, deel 6 (1913), p. 234-241.

(9) N. De Pauw, Quel est le nom du „Minorite” de Gand?, in *Fédération Archéologique & historique de Belgique. Annales du XIIIème Congrès.*, deel 1, Gent, 1914, p. 241-246.

Wij menen dan ook tot het volgende te kunnen besluiten : Heysse heeft gelijk als hij opmerkt dat Jan Borluut nergens vermeld wordt, maar de reden hiervan is niet bekend. Loutere onnauwkeurigheid is erg onwaarschijnlijk omdat de schrijver zeer gedetailleerd is ; misschien is het de bescheidenheid van de minderbroeder die dan verwant is aan Jan Borluut, misschien sympathiseert de schrijver met een tegenstrever, of heeft hij zelfs om louter persoonlijke redenen iets tegen hem of zijn familie... Men kan dus met de band die ergens moet bestaan tussen de minderbroeder en Jan Borluut alle kanten uit.

Uit de Annales Gandenses menen wij wel de volgende gegevens te kunnen halen over de auteur.

1° Waarschijnlijk was hij reeds een ouder man toen hij de Annales schreef, wat blijkt uit een vermanende, waarschuwende uitspraak, tot besluit van zijn relaas over de lotgevallen van de roekeloze Gwijde van Namen : *Juvenes nemo elegit in duces eo quod non constat esse prudentes* (J. p. 62).

2° Hij was Franciscaan te Gent in 1308, maar verhuisde tijdens het schrijven van zijn kroniek naar een andere plaats (J. p. 1, cfr. s.).

3° Zijn nauwe betrokkenheid bij de gebeurtenissen in de Annales *quibus omnibus vel presens vel intuens interfui, vel ab hiis, qui presentes eis interfuerunt, referentibus certidunaliter agnovi* (J. p. 1), en vooral met de Guldensporenslag (J. p. 36 : *et ego vidi pontem*). Bovendien blijkt hij goed op de hoogte te zijn van de krijgskunst : *non enim possunt acies equestres de nocte celeriter equitare* (J. p. 78), en *ferrum fortissimum et acutum habente, qua fuste homines et equi durissimi feriri possunt ab hominibus fortibus et perfodi uno ictu* (J. p. 72). Dit wordt erg begrijpelijk als men weet dat vaak op het slagveld minderbroeders aanwezig waren, die voor de slag de H. Mis opdroegen en de soldaten tijdens de strijd in het sterfensuur bijstonden¹⁰.

4° Zijn democratische gezindheid doet voor die periode vrij revolutionair aan ; zo b.v. vreest Vlaanderen, aldus de minderbroeder, herleid te worden *ad similitudinem aliarum terrarum, ubi vulgus communiter servum est, (...) in servitutem per nobilium et majorum concordiam* (J. p. 90). Zulke uitlating staat wel in fel contrast met wat b.v. G. Chastellain (1404-1475) meer dan een eeuw later zou schrijven : *Pour venir au tiers membre qui fait le royaume entier, c'est l'estat des bonnes villes, des marchans et des gens de labeur, desquels ils ne convient faire si longue exposition que des autres, pour cause que de soy il n'est gaires capable de hautes attributions, parce qu'il est au degré servile*¹¹.

De ingesteldheid van de minderbroeder tegenover de *maiores* kenmerkt zich zoniet door vijandigheid, dan toch wel door een erg kritische houding die niet vrij was van egalitaire tendenzen. Volgens J. Huizinga bestond inderdaad zulke egaliteitsgedachte in het herfstij der middeleeuwen, zij

(10) J.F. Verbruggen, *De slag der Guldensporen*, Amsterdam ; Antwerpen, 1952, p. 79.

(11) Georges Chastellain, *Le miroer des nobles hommes en France*, Kervyn de Lettenhove, M. ed., in *Œuvres de Georges Chastellain*, deel 7, Bruxelles, 1866, p. 13.

het dan enkel als overweging, en niet als sociaal actief element¹².

De houding van onze kroniekschrijver moet gezien worden in het licht van de positie van de minderbroeders in de dertiende en veertiende eeuw. Door prediking en apostolisch werk leefden deze mendicanten in nauwe verbondenheid met de bevolking, en hun armoede-ideaal maakte hen erg populair¹³. Te Gent werden de minderbroeders geconfronteerd met de oppositie van de *minores* tegenover de *majores*; ze waren immers verplicht te leven van aalmoezen die ze van huis tot huis ophaalden¹⁴ en beleefden dan ook lief en leed van de bevolking; hierdoor kozen de minderbroeders in onze periode partij voor Gwijde van Dampierre, die toen steun zocht bij het volk¹⁵.

5° De minderbroeder was in elk geval anti-Frans en vlaamsgezind. Zo b.v. schrijft hij over de Franse koning: *rex in omnibus provisus, prout melius potuit, (...) quibus terre Flandrie nocere poterat* (J. p. 53); ook heeft hij voor de Vlamingen haast steeds een „epitheton ornans” over, maar niet voor Frankrijk en haar bondgenoten. En in het cijfermateriaal zal enige subjektiviteit hem ook wel niet vreemd geweest zijn als we bij zijn relaas over de Guldensporenslag lezen dat nauwelijks honderd soldaten van het Vlaamse leger sneuvelden (J. p. 33: *vix centum*), tegen twintigduizend Franse soldaten (J. p. 31-32).

6° Hij is zeer nauwkeurig wat de feitelijke gegevens betreft. Het is trouwens goed mogelijk dat hij over een uitgebreid archief beschikte, omdat de kloosters der Franciscanen als bewaarplaats van de overheid fungeerden voor keuren, privileges e.a.¹⁶; bovendien vertrouwden de Gentse schepenen in de woelige en onrustige periode rond 1300 hun geschreven stukken toe aan de Franciscanen te Gent¹⁷. Dit alles neemt natuurlijk niet weg dat hij zich soms in details vergist¹⁸.

7° Uit de taal van de minderbroeder kan worden afgeleid dat hij gevordeerde studies heeft gedaan. Wel vertoont ze uiteraard kenmerken van middeleeuws Latijn en staan hier en daar zelfs zinswendingen die ook toen niet door de beugel konden, maar toch is zijn Latijn erg behoorlijk. Sommige fijnzinnige constructies wijzen er duidelijk op dat de kroniekschrijver klassiek Latijn heeft gestudeerd. Zo drukt hij de doelzin uit door een on-middeleeuwse *qui* + conjunctief, en wordt vrij getrouw de „consecutio temporum” toegepast. In dit licht moet ook ongetwijfeld zijn verwijzing naar Caesar worden gezien (J. p. 63 r. 10-17).

De Pauw beweerde verder nog dat de auteur van de *Annales* persoonlijk

(12) J. Huizinga, *Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, dertiende uitgave, Groningen, 1975, p. 56.

(13) K. Esser, *Anfänge und Ursprüngliche Zielsetzungen des Ordens der Minderbrüder*, Leiden, 1966, p. 245-246.

(14) *De Paters Minderbroeders te Gent. 1225-1925.*, Gent, 1925, p. 21.

(15) *op. cit.*, p. 23.

(16) *op. cit.*, p. 23.

(17) C.L. Dierix, *Mémoires sur la ville de Gand*, vol. 2, 3e deel, Gand, 1815, p. 254.

(18) F. Funck-Brentano, *op. cit.*, p. 2 noot 4, p. 29 noot 3, p. 79 noot 2, p. 81 noot 3, enz.

Willem van Gullik, de schoonbroer van Graaf Robrecht van Béthune, en Gerard de Moor, een ridder, gekend heeft¹⁹; hiervoor vonden wij echter geen tekstargumenten.

Funck-Brentano trachtte aan te tonen dat de minderbroeder franstalig was²⁰, evenwel niet op overtuigende gronden; merken we in dit verband trouwens op dat deze Franse historicus niet steeds vrij te pleiten is geweest van chauvinisme²¹. Wel menen wij dat de minderbroeder er bewust naar gestreefd heeft ook een publiek te bereiken dat geen middelnederlands kende; onder voorbehoud dat het interpolaties kan betreffen, zijn de hier volgende toelichtingen bij plaatsnamen immers enkel overbodige pleonasmen: *Ingelmonstre, hoc est, ecclesia vel templum angelorum* (J. p. 5); *Duvelant, id est terra colombarum* (J. p. 52).

Tot daar dan de gegevens over de auteur die men uit de tekst kan afleiden. Ze zijn niet van aard om de identiteit van de minderbroeder te onthullen, maar kunnen wel bijdragen tot een betere interpretatie van de Annales Gandenses.

HOOFDSTUK II TEKST- EN OORSPRONGSKRITIEK

§ 1. *Stemma codicum van de Annales Gandenses*

In onze inleiding vermeldden wij reeds dat H. Van Werveke in 1959 na onderzoek tot de conclusie kwam dat men voor de Annales slechts over enkele copieën beschikt. Hij vertrok van het volgende²². Er is voor het eerst sprake van een manuscript van de Annales Gandenses in de „Annales rerum Flandricarum” van Jacob Meyerus, waarvan de eerste uitgave in 1561 verscheen; Meyerus citeerde in zijn werk breedvoerig uit dit manuscript²³, dat nadien echter voor ons verloren is gegaan.

In 1720 wordt een manuscript van de Annales vermeld in de bibliotheek van Z.C. von Uffenbach te Frankfurt a.d.Main²⁴; in de inleiding

(19) N. De Pauw, *op. cit.*, p. 246.

(20) F. Funck-Brentano, *op. cit.*, p. 29-30.

(21) cfr. bv. F. Funck-Brentano, *Le Moyen Age*, vierde uitgave, Paris, s.d., p. 84-85, waarin hij zo ver gaat te beweren dat de Engelse beschaving en cultuur enkel op het eerste gezicht oorspronkelijk lijkt, maar in feite één en al Frans is, t.g.v. de Normandiërs!

(22) H. Van Werveke, *op. cit.*, p. 109-113.

(23) cfr. V. Fris, *Essai d'une analyse des Commentarii sive Annales rerum Flandricarum* (Annales Flandriae 1561) de Jacques de Meyere, in *Recueil de travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres de l'université de Gand*, dl. 37 (1908), dl. 1: *Examen des sources des Annales Flandriae*, p. 73-80.

(24) *Bibliotheca Uffenbachiana mssta, seu catalogus et recensio mssorum codicum, qui in bibliotheca Zachariae Conradi ab Uffenbach Trajecti ad Moenum adservantur et in varias classes distinguuntur, quarum priores Jo. Henricus Majus, fil. prof. ordinar. Giess. recensuit, reliquas professor ipse digessit qui omnem etiam hanc supplectilem litterariam suam ad usos publicos offert*, Halae Hermundorum, 1720, p. 170-171, nr. CXXIX.

~ bij zijn tekstuitgave uit 1823 verhaalt C.F.H. Hartmann²⁵ dat dit manuscript in handen kwam van J.C. Wolff uit Hamburg, die het schonk aan de huidige „Staats- und Universitätsbibliothek” aldaar; Hartmann zorgde in 1832 voor de bovengenoemde tekstuitgave. Bij diens dood in 1828 verdween dit manuscript evenwel, om nooit meer te worden teruggevonden²⁶. Tenslotte zijn er nog twee 18de-eeuwse apografen van de *Annales*. De ene berustte sinds 1833 of 1834 in het Rijksarchief te Gent, en werd, naar men ons op het archief mededeelde, in 1975 overgemaakt aan de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent²⁷; de andere copie werd door deze bibliotheek in 1897 ontdekt en aangekocht²⁸.

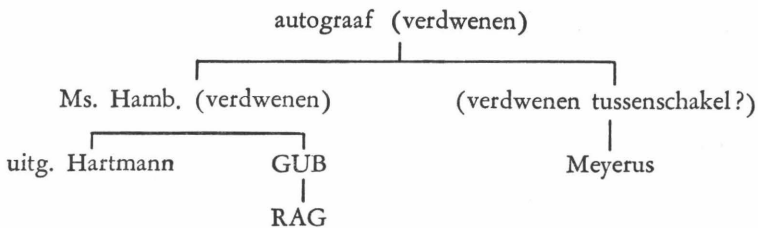
Een nauwgezette tekststudie doet Van Werveke tot het volgende besluiten:

1° het manuscript dat in 1897 door de Gentse universiteitsbibliotheek (GUB) werd aangekocht is een copie van het handschrift uit de bibliotheek van Hamburg (Ms. Hamb.) waarvan Hartmann ons een uitgave bezorgde en dat naderhand verdween;

2° het exemplaar dat sinds 1833 of 1834 in het Gentse Rijksarchief berustte (RAG) is een afschrift van GUB;

3° Meyerus gebruikte een andere tekst dan Ms. Hamb., die op sommige plaatsen betere lezingen bevatte. Ms. Hamb. is dan ook niet de autograaf. Misschien beschikte Meyerus over het origineel, zoniet dan toch over een copie ervan die onafhankelijk was van Ms. Hamb.

De stemma dient, alsdus Van Werveke, daarom als volgt opgesteld:

Wij menen evenwel dat Hartmann zich vergiste toen hij beweerde een uitgave te bezorgen van het manuscript van Uffenbach, zodat de stemma van Van Werveke zoniet onjuist, dan toch onvolledig wordt. Inderdaad, de zeer nauwkeurige beschrijving die Hartmann in 1823 geeft van het manuscript uit de Hamburgse bibliotheek²⁹ stemt op drie punten niet overeen met de beschrijving van het manuscript van Uffenbach in diens catalogus in 1720³⁰.

(25) *Praemittitur exemplum Codicis scripti a Fratre quodam anonymo, qui in Bibliotheca Civitatis Hamburgensis publica asservatur*, Hartmann C.F.H. ed., (Index scholarum publice privatimque in Hamburgensium gymnasio academico a pascha 1823 usque ad pascham a. 1824 habendarum), Hamburgi, 1823, p.o.

(26) H. Van Werveke, *op. cit.*, p. 110, noot 6.

(27) *Bibl. Univ. Gent*, nr. Hs. 3693.

(28) *Bibl. Univ. Gent*, nr. G. 11226.

(29) C.F.H. Hartmann, *op. cit.*, p. 0-1.

(30) *Bibliotheca Uffenbachiana...*, p. 170-171.

1° Bij Uffenbach wordt de tekst beschreven als „Annales Monachi cujusdam anonymi Fratrum Minorum Gandavensium, ab anno M.CC.XCVI. ad annum M.CCC.X., scripti circa principium anni Dominicae incarnationis M.CCC.VIII., et ab alia manu continuati”. Maar Hartmann, die zijn manuscript erg nauwgezet beschrijft — hij geeft b.v. aan dat ieder belangrijk deel in de Annales wordt voorafgegaan door een titel in rode inkt, hij wijst op de grote hoofdletters in rode inkt bij het begin van ieder hoofdstuk, op het ontbreken van vier regels op f° 16, op de potloodlijnen op iedere pagina — rept met geen woord over dit verschil in handschrift, dat bij Uffenbach zelfs van aard was om het aan een andere hand toe te schrijven.

2° Hartmann vermeldt ook dat op de laatste pagina's van het manuscript drie andere tekstfragmenten staan, die van geen belang zijn; de catalogus van Uffenbach vermeldt er echter vier.

3° De titels die ieder belangrijk onderdeel van de Annales voorafgingen verschillen bij Uffenbach en Hartmann. Hier dient wel opgemerkt dat Hartmann deze titels in zijn tekstuitgave zelf niet overneemt; maar hij vermeldt er toch twee in zijn inleiding (*Bellum de Furnis*; *Adventus regis*), en bovendien werd achteraan de tekst een facsimile toegevoegd van f° 1 r° van het manuscript. Dit laat dus vergelijking toe:

<i>Hartmann</i>	<i>Uffenbach</i> ³¹
<i>prologus</i> (cfr. fac simile) geen titel bij het eerste hoofdstuk (cfr. fac simile)	<i>Prologus Auctoris</i> <i>Comes Flandriae Guido cum rege Eduardo Angliae bellum inferunt Philippo Francorum regi</i>
<i>Bellum de Furnis</i> <i>Adventus regis</i>	<i>Bellum de Furnis</i> <i>Adventus Regis Angliae</i>

Deze drie verschillen wijzen er duidelijk op dat Hartmann zich vergiste als hij beweerde over het manuscript van Uffenbach te beschikken. Welk manuscript was het dan, dat in 1720 in de bibliotheek van Uffenbach berustte? Dit behandelen we in de volgende paragraaf.

§ 2. *De autograaf van de Annales Gandenses?*

Men heeft steeds beweerd dat het laatste stuk van de Annales (1308-1310) van latere datum was. Ofschoon geen enkele historiograaf dit uitdrukkelijk motiveerde, redeneerden zij o.i. als volgt:

1° de minderbroeder begon te schrijven rond april 1308 (J. p. 1: *Hoc autem incepti (...) circa principium anni Domini MCCCVIII. (...) Et notandum quod anni Domini subsequentes semper incipiendi sunt in festo*

(31) Deze lijst titels werd, gezuiverd van de fouten die waarschijnlijk te wijten zijn aan onervarenheid met paleografie van de opsteller van de catalogus, overgenomen in *Annales Gandenses*, Lappenberg, J.M. ed., in *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum germanicarum*, deel 16 (1859), p. 559.

Annuntiationis beate Virginis, quod est viii. kal. aprilis, d.w.z. 25 maart), terwijl het relaas van de Annales loopt tot in 1310 ;

2° de tekst van de periode 1308-1310 was, zoals blijkt uit de catalogus van Uffenbach, „ab alia manu” geschreven ;

3° niets in de stijl wijst er op dat de kroniek niet door eenzelfde persoon werd geschreven, integendeel.

Vermits dus de tekst uit bovenvermelde periode blijkbaar van dezelfde hand is, maar toch wel verschillend van de tekst vóór 1308, besloot men dat deze tekst op latere datum was geschreven ³².

Reeds op zich is dit niet overtuigend. Zo is het b.v. mogelijk dat de minderbroeder het laatste stuk dicteerde. Maar Van Werveke toonde aan dat Hartmann slechts over een copie beschikte, zodat de hele redenering vervalt voor dat manuscript. Met de restrictie dat de tekst misschien gedictieerd werd zou de redenering eventueel nog kunnen opgaan voor het manuscript van Uffenbach als dat het origineel was, maar dat weten we niet.

Toch kan heel deze redenering ons van nut zijn. Als we namelijk kunnen *aantonen* dat de Annales voor 1308-1310 op latere datum werd geschreven, dan is dit een redelijk argument om te besluiten dat het manuscript van Uffenbach waarschijnlijk het origineel was, omdat de periode „ab alia manu continuati” overeenstemt met de periode die op latere datum werd geschreven.

Welke passussen uit het stuk 1308-1310 zijn mogelijk van latere datum? Er is slechts één tekstgedeelte dat zulk bewijs kan leveren : J. p. 97 r. 7-12 : (...) *comes Robertus, parum habens de propria industria, consilio usus aliquorum, minus de bonitate et veritate habentium, qui valde sub ipso ditabantur (erant enim munerum acceptores), tyrannizare cepit, et cupidus exactor super omnes quibus prevalere potuit existere*. Dit staat nl. in fel contrast met wat de minderbroeder amper dertien blz. daarvóór, bij zijn relaas over het jaar 1306, schreef toen hij een portret schetste van deze Robrecht van Bethune : J. p. 84 r. 3-5 : *Iste Robertus (...) semper mitis et pacificus (...)*

Wijst deze contradictie er op dat de minderbroeder eerstgecteerde passus een hele tijd na dat portret schreef?

De vrij krasse bewoordingen doen trouwens aan majesteitsschennis denken, een uitermate ernstig misdrijf ³³, wat kan leiden tot het besluit dat zulke passus zelfs enkel na de dood van graaf Robrecht van Bethune (17 september 1322) ³⁴ kan zijn geschreven. In deze hypothese is het echter evenzeer mogelijk dat de minderbroeder bij het schrijven van dit tekstgedeelte enkel in een ander klooster verbleef, buiten het rechtsgebied van de graaf van Vlaanderen.

Maar er is een andere, meer waarschijnlijke verklaring. Het komt namelijk wel meer in middeleeuwse literaire bronnen voor dat de kroniekschrij-

(32) *Annales Gandenses*, Funck-Brentano F. ed., (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire), Paris, 1896, p. VIII en XXII-XXIII.

(33) L.T. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht. Bijdrage tot de rechts- en cultuurgeschiedenis der Nederlanden.*, Antwerpen ; 's Gravenhage, 1947, p. 166-167.

(34) E.I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen ; Amsterdam, 1960, p. 394.

ver enkel lovende, vleiende bewoordingen voor zijn vorst over heeft als hij hem in een algemene beschrijving voorstelt aan de lezer, om in een andere passus, die betrekking heeft op concrete feiten en gebeurtenissen, hard van leer tegen hem te trekken, wat dan voorzichtigheidshalve eerder onrechtstreeks gebeurt door de schuld op de raadgevers van de vorst te schuiven. Ons geval is daar o.i. een typevoorbeeld van.

Geen enkel tekstgedeelte wijst er dus op dat de minderbroeder het laatste deel van zijn kroniek op latere datum schreef, zodat niet kan worden aangetoond dat von Uffenbach de oorspronkelijke tekst bezat.

Maar dit neemt niet weg dat het de moeite kan lonen om na te gaan wat er eertijds gebeurd is met de bibliotheek van Z.C. von Uffenbach. Daardoor kan men misschien op het spoor komen van het manuscript van de Annales Gandenses dat in zijn bibliotheekcatalogus werd vermeld. Al is de kans klein dat het de autograaf zou betreffen, dan nog zou het ongetwijfeld een uiterst waardevolle nieuwe bron zijn die in niet geringe mate kan bijdragen tot een nieuwe, tekstzuivere uitgave van de Annales Gandenses.

§ 3. *Interpolaties in de Annales Gandenses*

Prof. Van Werveke stipte reeds twee in het oog springende interpolaties in de Annales aan ³⁵.

Daarnaast menen wij ook nog op volgende passussen te kunnen wijzen, die ongetwijfeld geïnterpoleerd werden :

1° J. p. 2 r. 7-12 : *Filii Guidonis ex prima uxore, scilicet filia domini de Tenremunda et de Bethunia; Robertus primogenitus, quondam comes Nivernensis; Wilhelmus, qui habuit primogenitam filiam domini de Nigella; Philippus, qui habuit quamdam comitissam in Italia. Filie fuerant: quondam ducissa Brabantie, mater ducis Johannis tunc viventis, et comitissa quondam Juliacensis, mater duorum Wilhelmorum Juliacensium, probissimorum juvenum, et comitissa Hollandie. Pater Guidonis dominus de Dampetra, valens baro in terra Burgundie.*

De kommapunt op de tweede regel, achter *Bethunia*, dient geschrapt en vervangen door een perfectum praesens *fuerunt*, net zoals in het laatste zinnetje *fuit* moet worden toegevoegd.

Deze passus behoort tot de eerste regels van de Annales en werd dan ook geschreven rond april 1308 (cfr. s.). Dus is de *quondam* achter *Robertus primogenitus* een interpolatie; Robrecht van Bethune overleed immers pas op 17 september 1322 ³⁶. De tweede zoon, Willem, is volgens het relaas van de minderbroeder nog in leven in 1310 (J. p. 99), zodat de tekst op de derde regel correct is; hetzelfde geldt voor Philips (vierde regel), die in november 1308 stierf (J. p. 90), dus enkele maanden nadat de minderbroeder deze passus neerschreef. De eerste dochter, Margaretha van Brabant, stierf op 3 juli 1285 ³⁷, vanwaar dan ook *quondam* bij *ducissa*

(35) H. Van Werveke, *op. cit.*, p. 114-115.

(36) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 394.

(37) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 358.

Brabantie. De bijzin *mater ducis Johannis tunc viventis* is geïnterpoleerd : Jan II van Brabant overleed immers op 27(?) oktober 1312³⁸, zodat die *tunc viventis* gewoon dient geschrappt (en niet vervangen door *nunc viventis* zoals Johnstone in haar tekstuitgave deed : in 1308 wist immers iedereen dat Jan II leefde!). Op de zesde regel is er sprake van Maria van Juliers, de jongste dochter uit het eerste huwelijk van Gwijde van Dampierre ; deze overleed in 1297³⁹, zodat *quondam* correct is.

Op de volgende regel ontbreekt op het eerste zicht een *quondam* bij *comitissa Hollandie* : Beatrijs, die gehuwd was met de graaf van Holland, Floris V, overleed immers op 23 maart 1296⁴⁰. Maar toch is zulke toevoeging niet noodzakelijk : het plusquamperfectum *fuertunt* (vijfde regel) drukt reeds voldoende uit dat de dochters van Gwijde overleden waren bij het neerschrijven van deze passus.

De exacte tekst luidt o.i. dan ook als volgt : *Filii Guidonis ex prima uxore, scilicet filia domini de Tenremunda et de Bethunia,, [fuertunt] Robertus primogenitus, comes Nivernensis ; Wilhelmus, qui habuit primogenitam filiam domini de Nigella ; Philippus, qui habuit quamdam comitissam in Italia. Filie fuertunt : quondam ducissa Brabantie, mater ducis Johannis, et comitissa quondam Juliacensis, mater duorum Wilhelmorem Juliacensium, probissimorum juvenum, et comitissa Hollandie. Pater Guidonis [fuit] dominus de Dampetra, valens baro in terra Burgundie.*

2° J. p. 97 r. 25-26 *versus curiam Romanam, que tunc erat in Avenione*. In hun geheel werden de *Annales* geschreven vóór 7 juni 1337, datum van het overlijden van Willem, graaf van Holland en Henegouwen⁴¹ ; deze wordt immers op p. 93 r. 17-18 vermeld als *nunc utrumque obtinentem comitatum ex altera*. De eerst geciteerde passus is dan ook een interpolatie die dateert ofwel van tussen 1367 en 1370, periode waartussen paus Urbanus V Avignon had verlaten om naar Rome terug te keren⁴², ofwel na september 1376, wanneer Gregorius XI zich voorgoed in Rome vestigde⁴³.

De bijzin is dus geïnterpoleerd. De overeenkomst der tijden van de werkwoorden in acht nemend, luidde de passus o.i. : *versus curiam Romanam, que fuit in Avenione*.

Naast de besproken passussen, die zeker geïnterpoleerd zijn, zijn er een aantal tekstgedeelten die te dateren zijn, maar waarvan men niet met zekerheid kan zeggen of ze al dan niet werden geïnterpoleerd. Het is namelijk zo dat we enkel weten dat de *Annales* werden geschreven tussen april 1308 en 7 juni 1337. Hoe later we de passus dateren, hoe meer kans uiteraard dat het een interpolatie betreft.

Zoals we reeds zegden schreef de minderbroeder in een niet feilloos, maar toch wel vrij klassiek en geleerd Latijn (cfr. s.), en paste hij overal

(38) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 358.

(39) J.M. Lappenberg, *op. cit.*, p. 558.

(40) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 370.

(41) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 370.

(42) L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, deel I, derde uitgave, Bresgau, 1901, p. 98-99.

(43) L. Pastor, *op. cit.*, p. 109.

de regels van de „consecutio temporum” toe, behoudens enkele zeer uitzonderlijke gevallen, die waarschijnlijk dan ook ofwel interpolaties zijn, ofwel enkel kunnen worden gedateerd.

1° J. p. 90 r. 11-12 : *Dux etiam Brabantie, Johannes, (...) cujus amita erat domina Maria, noverca regis (...)*. Het verrassend gebruik van *erat* in een relaas dat steeds in het perfectum of het historisch praesens geschiedt, wijst er op dat dit werd geschreven na het overlijden van Jan II van Brabant, op 27(?) oktober 1312⁴⁵ (zijn groot tante waarvan sprake, Maria van Brabant, overleed na hem, in 1321)⁴⁶.

2° J. p. 92 r. 13-19 : *Mense septembri (1308), Henricus comes Luxemburgensis, cujus pater frater fuit Isabelle, quondam comitisse Flandrie, et cujus mater filia fuit Balduini de Avenna, fratris Guidonis comitis Flandrie, in regem Alemanie est electus (...). Uxor autem ipsius tunc fuit soror Johannis, ducis Brabantie (...)*.

Deze passus dateert in ieder geval van na 14 december 1311, datum waarop de vrouw van Hendrik VII van Luxemburg, Margaretha van Brabant, overleed⁴⁷; er staat immers *Uxor autem ipsius tunc fuit (...)*.

Isabella van Namen stierf in september 1298⁴⁸, vandaar *fuit Isabella en quondam comitisse*.

Het gebruik van *est electus* is normaal (historisch praesens).

3° J. p. 70 r. 30-31 : *cum Johanne Namurcense (non enim erat corpore fortis, sed (...))*.

Uit het gebruik van *erat* volgt dat dit werd geschreven na het overlijden van Jan I van Namen, dus na 2 januari 1330⁴⁹.

§ 4 : *Besluit*

De hierna volgende stellingen wijken af van hetgeen tot hiertoe in de historiografie werd beweerd, of zijn er een aanvulling op :

- 1° het manuscript dat in de bibliotheek van Uffenbach berustte, was een andere tekst dan die waarvan Hartmann ons een uitgave bezorgde : mogelijk kan deze nieuwe, tot dusverre onbekende tekst worden teruggevonden ;
- 2° niets wijst er op dat de tekst voor de periode 1308-1310 op latere datum zou zijn geschreven ;
- 3° de passussen J. p. 2 r. 7-12 en J. p. 97 r. 25-26 werden geïnterpoleerd en dienen te worden gewijzigd op plaats en wijze zoals aangetoond ; de tekstfragmenten J. p. 90 r. 11-12, J. p. 92 r. 13-19 en J. p. 70 r. 30-31 konden worden gedateerd maar betreffen niet noodzakelijk interpolaties.

(45) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 358.

(46) R.L. Storey, *Chronology of the Medieval World 800 tot 1491*, London, 1973, p. 659, tw. *Marie, wife of Philip III*.

(47) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 380.

(48) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 394.

(49) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 387.